

Київський університет імені Бориса Грінченка

ГАМЗА АННА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК: 373.3.016:811.161.2'367.625

**ФОРМУВАННЯ ТЕКСТОТВОРЧИХ УМІНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ
КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛОВА**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ –2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Рівненському державному гуманітарному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Сіранчук Наталія Миколаївна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри теорії і методик початкової освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Вашуленко Микола Самійлович,
дійсний член НАПН України.

кандидат педагогічних наук, доцент
Маркотенко Тамара Савеліївна,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ),
доцент кафедри філологічних дисциплін.

Захист дисертації відбудеться 4 квітня 2019 р. о 10 годині 00 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.05 у Київському університеті імені Бориса Грінченка, за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розіслано «__» березня 2019 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Р.С. Дружененко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. На сучасному етапі реформування системи освіти в Україні, переосмислення освітньої парадигми особливої актуальності набувають проблеми формування успішного мовця, створення освітнього простору, спрямованого на розвиток і саморозвиток учня, який володіє системою знань, розвиненими комунікативними та творчими здібностями, навичками текстотворення. На це зорієнтовують Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»)), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Державний стандарт початкової загальної освіти, Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти.

Розвиток мовлення учнів набув статусу провідного принципу навчання української мови в закладах загальної середньої освіти, зокрема в її початковій ланці. У цьому контексті стратегічний документ «Нова українська школа» є методологічним орієнтиром у формуванні особистості, спроможної не лише здобувати знання, а й уміло застосовувати їх у процесі власної життєдіяльності та розвитку, репрезентувати себе в різних видах навчальної діяльності, текстотворчій зокрема. Проблема формування текстотворчих умінь учнів початкових класів тісно пов'язана з оволодінням лексико-граматичною структурою мовлення, комунікативно доцільним використанням мовних засобів у будь-якій мовленнєвій ситуації, умінням користуватися багатством української мови, правильно, точно й виразно висловлювати власні думки в процесі спілкування.

Значний інтерес науковців до проблеми текстотворення ілюструє її актуальність та важливість. У психолого-педагогічній літературі обґрунтовано питання породження й розуміння тексту (Н. Болотнова, Н. Валгіна, І. Гальперін, М. Доблаєв, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, І. Синиця, З. Тураєва та ін.); лінгвістичної природи тексту (І. Арнольд, Н. Арутюнова, Ш. Баллі, Ф. Бацевич, М. Бахтін, Е. Бенвеніст, Т. Єщенко, А. Загнітко, І. Ковалик, І. Кочан, Л. Мацько, О. Москальська, О. Селіванова та ін.). Проблему текстотворення в контексті мовленнєвого розвитку розглянуто в працях дослідників дошкільної освіти (А. Богуш, О. Бородич, Н. Гавриш, К. Крутій, Є. Тихеева, І. Ушакова, В. Яшина та ін.); початкової та середньої (В. Бадер, З. Бакум, Н. Бібік, Л. Варзацька, М. Вашуленко, О. Глазова, Н. Голуб, О. Горошкіна, Н. Грона, С. Дубовик, В. Каліш, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, К. Климова, О. Кучерук, Т. Ладиженська, М. Львов, Т. Маркотенко, С. Омельчук, М. Пентилюк, Н. Сіранчук, Н. Скрипченко, В. Собко, С. Соловейчик, В. Статівка, І. Хом'як, О. Хорошковська, С. Яворська та ін.).

У лінгводидактиці описано варіативні методики формування усного й писемного мовлення, діалогічного і монологічного висловлення, прийоми роботи з текстом на уроках української мови в початкових класах. Упродовж останнього двадцятиріччя з'явилася низка дисертаційних праць, присвячених розвитку мовленнєво-творчої діяльності (Н. Гавриш); основним аспектам наступності та перспективності у формуванні текстотворчих умінь учнів початкових і 5-х класів у загальноосвітніх школах (О. Глазова); проблемі формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів (Н. Грона); збагаченню

словникового запасу учнів початкових класів в умовах формування лексичної компетентності на уроках української мови (Н. Сіранчук); розвитку в учнів початкових класів навичок складання текстів-описів (В. Собко); збагаченню словникового запасу учнів початкових класів дієслівними формами (Н. Чепелюк).

Проблема формування в учнів текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова з опорою на всі види мовленнєвої діяльності в українській лінгводидактиці залишалася на периферії наукових досліджень, а, відповідно, не усвідомлювалася належним чином учителями початкових класів. З огляду на відсутність напрацювань означена проблема в шкільній практиці розв'язувалася повільно, унаслідок чого учні нерідко зазнавали труднощів у використанні необхідних форм дієслова в усному й писемному мовленні, не сприймали, тому й не застосовували дієслово як важливий експресивний засіб побудови тексту.

Вправне вживання дієслова як експресивного засобу побудови тексту є показником якісного, емоційного, багатого мовлення учнів початкових класів, уживання дієслів у незвичайному метафоричному значенні уможливорює художнє відтворення дійсності, проте аналіз теоретико-методичної та навчальної літератури й практики навчання української мови в закладах загальної середньої освіти засвідчує, що проблему формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова досліджено недостатньо. Актуальність і недостатня розробленість проблеми в українській лінгводидактиці й зумовили вибір теми дисертаційної праці «**Формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова**».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до наукової теми кафедри теорії і методик початкової освіти Рівненського державного гуманітарного університету «Теоретико-методичні основи компетентнісно орієнтованого навчання у початковій школі» (державний реєстраційний номер 0116 U 007737). Тему дисертації затверджено вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол №3 від 24.03.2016 р.), узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук при НАПН України (протокол № 4 від 26.04.2016 р.) та уточнено на засіданні кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка у формулюванні «Формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова».

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад та розробленні системи вправ для формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова.

Відповідно до теми й мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Розкрити й уточнити сутнісні характеристики базових понять дослідження.
2. Схарактеризувати психологічні чинники формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова.
3. Визначити лінгводидактичні засади формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова.

4. Проаналізувати зміст чинних підручників української мови у контексті формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь під час вивчення дієслова.

5. Розробити систему вправ для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм й експериментально перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь у процесі навчання української мови.

Предмет дослідження – підходи, принципи, система вправ для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь на уроках української мови під час вивчення дієслова.

Теоретико-методологічною основою дослідження є основні положення і висновки фундаментальних теорій та концепцій, присвячені: філософському осмисленню сучасних тенденцій розвитку освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Лутай, В. Огнев'юк, С. Подмазін, М. Романенко та інші), реалізації компетентнісного підходу в освіті (І. Бех, Н. Бібік, О. Пометун, О. Савченко, С. Сисоєва, Л. Хоружа), а також сучасні психолого-педагогічні теорії про взаємозв'язок навчання, виховання й розвиток особистості (Ю. Бабанський, Л. Виготський, С. Гончаренко, Д. Ельконін, І. Зимня, С. Рубінштейн), теоретичні підходи до визначення й характеристики основних понять тексту та його складників (Ф. Бацевич, І. Гальперін, А. Загнітко, Н. Зарубіна, В. Кухаренко, В. Масальський, О. Москальська, В. Мельничайко, О. Селіванова та ін.); психолінгвістичні основи мовленнєвої комунікації (Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, І. Синиця), проблеми формування текстотворчих умінь учнів на уроках української мови (О. Андрієць, В. Бадер, М. Греб, Н. Грона, Т. Донченко, Р. Дружененко, К. Климова, С. Омельчук, М. Пентилюк, К. Пономарьова, Л. Попова, Н. Сіранчук, Г. Шелехова, С. Яворська та ін.). формування текстотворчих умінь та текстотворчої компетентності (А. Богуш, О. Божко, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, Т. Дридзе, М. Жинкін, О. Караман, С. Караман, Т. Ладиженська, М. Львов, Л. Мацько, Л. Овсієнко, М. Соловейчик, І. Хом'як та ін.).

Для розв'язання визначених завдань використано такі **методи дослідження**:

- *теоретичні*: аналіз філософської, психолінгвістичної, педагогічної, лінгводидактичної й мовознавчої літератури для обґрунтування теоретико-методичних засад дисертаційної праці; синтез і узагальнення наукових положень з обраної проблеми для розроблення системи вправ, спрямованої на формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова;

- *емпіричні*: вивчення педагогічної документації; анкетування вчителів; педагогічний експеримент задля перевірки ефективності розробленої системи вправ, спрямованої на формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь у процесі засвоєння дієслова; консультації, семінари для вчителів і методистів, проведення здобувачем уроків за експериментальною методикою та їх аналіз, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи);

- *статистичні*: кількісний аналіз експериментальних даних для отримання достовірних результатів щодо ефективності розробленої системи вправ, порівняльна характеристика результатів експерименту.

Наукова новизна здобутих результатів полягає в тому, що *вперше обґрунтовано* теоретико-методичні засади формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова; *з'ясовано* зміст базових понять дослідження «*текстотворення*», «*текстотворчі вміння*», «*мовленнєві вміння*», *уточнено* зміст поняття «формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова»; *схарактеризовано* психологічні чинники формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова та *визначено* лінгводидактичні засади формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова; *проаналізовано* зміст чинних підручників української мови у контексті формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова; *розроблено* систему вправ багаторівневої градаційності для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм; *подальшого розвитку* набула теорія і методика формування мовленнєвої компетентності учнів початкових класів у процесі вивчення самостійних частин мови на засадах текстоцентричного підходу.

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості використання основних положень дисертації в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, розробленні програм з української мови, підручників, методичних та навчальних посібників, у практичній роботі вчителів початкових класів.

Достовірність результатів дослідження забезпечена методологічним та теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; опорою на досягнення сучасної лінгвістики, психології, педагогіки, методики навчання української мови, сукупністю використаних методів дослідження, організацією педагогічного експерименту й позитивними результатами дослідного навчання.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась на базі закладів загальної середньої освіти України: Рівненського навчально-виховного комплексу «Колегіум» (№241 від 18 жовтня 2017 р.), Загальноосвітньої школи I-III ступеня №18 м. Рівне (№248 від 8 грудня 2016 р.), Дубогаївської загальноосвітньої школи I-III ступеня Прилуцької райдержадміністрації (№169 від 23 грудня 2016 р.), Дідівської загальноосвітньої школи I-III ступеня Прилуцької районної державної адміністрації (№87 від 9 листопада 2017 р.), Чернівецької загальноосвітньої школи I-III ступенів №24 (№954 від 5 грудня 2018 р.). В експериментально-дослідному навчанні брало участь 296 учнів 3-4-х класів. До анкетування було залучено 53 вчителі початкових класів.

Апробація результатів дослідження здійснювалась на науково-практичних конференціях і семінарах різних рівнів: 1) *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Педагогика Современная наука. Новый взгляд / Pedagogika Współczesna nauka. Nowy wygląd» (м. Вроцлав, 30-31 січня 2015 р.); «Педагогика. Приоритети розвитку науки / Pedagogika. Priorytety we

obszary nauki» (м. Закопане, 29-30 листопада 2015 р.); «Мова і культура» імені Сергія Бураго (м. Київ, 22-25 червня 2015 р.); «Проблеми та перспективи розвитку освіти» (м. Київ, 25-26 березня 2016 р.); «Професійна підготовка вчителя початкової школи: актуальні проблеми філології і лінгводидактики» (м. Луцьк, 3 червня 2016 р.); «Мова і культура» імені Сергія Бураго (м. Київ, 20-23 червня 2016 р.); «Сучасна педагогіка: теорія, методика і практика» (м. Ужгород, 23-24 червня 2017 р.); «Актуальні проблеми педагогіки і психології» (м. Херсон, 5 квітня 2017 р.); «Мова і культура» імені Сергія Бураго (м. Київ, 25-27 червня 2017 р.); «Концептуальні шляхи розвитку: педагогічні науки» (м. Львів, 11-12 травня 2018р.); «Наука та стратегія» (м. Київ, 30-31 березня 2018 р.); «Концептуальні шляхи розвитку науки» (м. Київ, 5-6 квітня); «Психолого-педагогічні проблеми становлення сучасного фахівця» (м. Харків, 18-19 травня 2018 р.); «Сходи в науку» (м. Моррісвілл США, 6 жовтня 2018 р.); «Актуальні питання освіти і науки» (м. Харків, 10-11 листопада 2018 р.); 2) *усеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Мовна особистість студента в перспекції сучасної лінгводидактики» (м. Миколаїв, 7-8 листопада 2016 р.); «Пріоритети філологічної освіти» (м. Рівне, 27 жовтня 2016 р.); «Фундаментальні та прикладні дослідження у сучасній науці» (м. Харків, 30 жовтня 2016 р.); «Актуальні проблеми культури української мови і мовлення» (м. Острог, 9-10 листопада 2017 р.); «Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній навчальний заклад – доуніверситетська підготовка – вищий навчальний заклад» (м. Київ, 27 квітня 2017 р.; 18 квітня 2018 р.); «Компетентісно орієнтовані педагогічні технології у початковій освіті» (м. Рівне, 14 березня 2017 р.); «Сучасна освіта: методологія, теорія, практика» (м. Дніпро, 12 квітня 2018 р.); «Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір» (м. Луцьк, 31 травня-1 червня 2018 р.).

Публікації. Основний зміст дисертації висвітлено в 21 одноосібній праці, із них 11 статей у фахових виданнях України, 2 статті у міжнародних виданнях, внесених до наукометричної бази INDEX COPERNICUS, 8 публікацій апробаційного характеру.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 405 найменувань (із них іноземною мовою – 10), додатків. Повний обсяг дисертації – 221 сторінка (із них 170 сторінок основного тексту). У роботі вміщено 10 таблиць та 7 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено його мету й завдання, об'єкт, предмет, теоретико-методичну основу, розкрито наукову новизну й практичне значення, описано методи дослідження; подано відомості про апробацію, упровадження розробленої системи вправ для формування текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм; подано

відомості про публікації автора, структуру й обсяг роботи.

У першому розділі – **«Теоретичні засади формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова»** – розкрито й уточнено сутнісні характеристики базових понять дослідження, схарактеризовано психологічні чинники формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів; визначено лінгводидактичні засади формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова.

У результаті теоретичного осмислення значної частини наукових досліджень, що віддзеркалюють пошуки ефективних шляхів упровадження системи вправ багаторівневої градаційності для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм, у розділі розкрито зміст базових понять дослідження: *«текстотворчі вміння»*, *«мовленнєві вміння»*, *«текстотворення»*.

Вивчення джерельної бази з проблеми дослідження дало змогу констатувати, що текстотворення починається із авторського задуму, який формується у механізмі утримання і випередження, тоді як процес текстотворення стосується не окремого речення, а всього висловлення, що й спрямовує перебіг думки під час його побудови. Зміст поняття *«текстотворення»* потлумачено в роботі як процес постійної взаємодії етапів: орієнтування в умовах спілкування, планування перебігу формування думки, добору комунікативно доцільних мовних засобів для її вираження, поведінково-рефлексійної діяльності учнів.

Аналіз і синтез спеціальних джерел засвідчує, що мовленнєві вміння учнів початкових класів формуються передусім шляхом сприймання, розуміння тексту та поетапного його творення. Поняття *«мовленнєві вміння»* схарактеризовано в роботі як уміння аналізувати тексти-взірці різної жанрово-стильової належності, визначати функції мовних одиниць у текстах, створювати власні тексти відповідно до мовленнєвої ситуації.

Студіювання дисертаційних праць уможливило визначення чотирьох груп текстотворчих умінь, як-от: *інформаційно-змістові*, *структурно-композиційні*, *граматико-стилістичні*, *поведінково-рефлексійні*, що співвідносяться з основними етапами творення тексту (орієнтування, планування, реалізація і контроль). Установлено, що група *інформаційно-змістових умінь* забезпечує оволодіння учнями змісту тексту. До означеної групи віднесено вміння орієнтуватися в умовах спілкування, усвідомлювати тему й основну думку висловлення та добирати для нього необхідний матеріал. До *структурно-композиційних умінь* — уміння виокремлювати головне, групувати дібраний матеріал, пов'язуючи між собою факти, думки в окремі мікротеми тексту, визначати послідовність розташування логічно завершених частин, осмислення змістових зв'язків між частинами тексту й типів зв'язку речень у тексті, виділення ключових слів. Добір відповідних лексичних, граматичних та інтонаційних засобів для висловлення думки віднесено до *граматико-стилістичних умінь*. *Поведінково-рефлексійні вміння* схарактеризовано в роботі як здійснення свідомого контролю за якістю мовлення.

Вивчення наукових студій (О. Божко, Н. Болотнова, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Глазова, Т. Дридзе, Н. Сіранчук, Н. Чепелюк) із проблеми дослідження дало змогу уточнити зміст поняття *«формування текстотворчих*

умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова», що в роботі потлумачено як процес оволодіння інформаційно-змістовими, структурно-композиційними, граматико-стилістичними та поведінково-рефлексійними вміннями з опорою на засвоєні учнями початкових класів граматичні ознаки дієслова задля комунікативно доцільного використання дієслівних форм у мовленні.

У результаті теоретичного осмислення праць психологів, психолінгвістів (Л. Виготський, Д. Ельконін, І. Зимня, С. Рубінштейн та ін.) зроблено висновок про можливість порівняння особливостей творення усних і писемних текстів із творчістю учнів як невід'ємного складника побудови будь-якого твору, а також необхідності розмежування та врахування специфіки творення усних і писемних текстів. Вивчення джерельної бази дало змогу схарактеризувати основні ознаки усної й писемної форм української мови, що виконують комунікативну функцію, задовольняючи потреби суспільства передавати інформацію, думки, почуття тощо. Обидві форми різновидів зовнішнього мовлення в роботі розглянуто як вищі психічні функції, специфічні психологічні утворення, які суттєво відрізняються одне від одного й мають низку ознак для їхнього розмежування: усне мовлення мотивоване ситуацією і входить до неї, оскільки присутність слухача, опора на позамовний контекст, невербальні засоби спілкування створюють умови для розуміння співрозмовниками одне одного; писемне мовлення заздалегідь підготовлене, розраховане на зорове сприймання, здебільшого монологічне, не залежить від реакції адресата. На відміну від усного мовлення, писемне уможливує внесення коректив відповідно до авторського задуму задля досягнення точності, правильності, логічності.

Установлено, що диференційні ознаки усного й писемного мовлення залежать від сфери використання: усне мовлення задовольняє потреби людей під час безпосереднього спілкування в повсякденному житті; писемна форма мовлення функціонує в художній, науковій та діловій сферах і передає інформацію на відстані й у часі; усне мовлення завжди мотивоване ситуацією спілкування; під час писемного ситуація не завжди буває відома; усне мовлення може відбуватися в офіційних і неофіційних умовах; писемне (окрім художнього стилю) розраховане на використання в офіційних умовах; під час усного наявний адресат і адресант, а під час писемного – уявний; у процесі усного мовлення наявна безпосередня зворотна реакція адресата, під час писемного — зворотній зв'язок відсутній; у процесі усного мовлення наявна опора на позамовний контекст, використовуються паралінгвістичні засоби; усне — спонтанне, писемне завчасно продумане щодо змісту і форми; усне — передбачає слуховий контроль за точністю реалізації мовленнєвої програми, писемне – передбачає зоровий контроль.

Виявлено, що однією з істотних ознак творення усних текстів є специфічність семантичної будови: винесення найважливішого на початок речення, розміщення елементів мовлення в порядку їхньої суб'єктивної значущості для мовця; у творенні писемних текстів інформативно значуще розташовується в кінці речення. Усний текст – це звукове мовлення, у якому використовують систему фонетичних і просодичних засобів вираження смислу (темп, сила голосу, тембр, емоційне забарвлення, паузи тощо), паралінгвістичні засоби (міміка, жести). Творення писемного тексту відрізняється від творення

усного матеріальною основою реалізації – графічними знаками; розраховане на зорове сприймання адресатом висловленої думки, оскільки звернене до відсутнього адресата; є генетично вторинним, утвореним на основі усного; основними вимогами до викладу змісту є докладність і послідовність, чіткість, зрозумілість, доступність.

Узагальнення теоретичних напрацювань з означеної проблеми дало змогу визначити лінгводидактичні засади формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова. З'ясовано, що творення писемних текстів на матеріалі вивчення дієслова враховує властивий дієслову складний комплекс морфологічних категорій, як-от: інфінітивність / неінфінітивність, вид, стан, час, спосіб, перехідність / неперехідність, дієвідміна. У роботі враховано наукову позицію І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, О. Мельничука, М. Мірченка, М. Плющ, В. Русанівського, О. Селіванової та ін., що складність дієслова не обмежується її синтаксичною функцією у реченні. Семантична природа дієслова як носія динамічної предикативної ознаки функційно зумовлена лексичними і граматичними елементами його семантичної і словотвірної структури; існує два компоненти у структурі значення дієслова: парадигматичний компонент, представлений типологічно різними семами, що перебувають на різних ступенях ієрархії відношень; синтагматичний компонент, який може містити семи суб'єктивності, об'єктивності, адресатності, інструментальності, локальності та ін., що виділяють на основі сполучуваності дієслова.

У роботі доведено, що формування текстотворчих вмінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова залежить від ефективної орфонімічної роботи, мета якої – сформувані вміння обирати слова, які за своїм значенням відповідають певному контексту. Орфонімічна робота – використання лексико-граматичних вправ, що спираються передусім на значення дієслова (лексичне і граматичне) і встановлення зв'язку між значенням дієслова та змістом поняття, між значенням слова і змістом тексту.

Аналіз лінгвістичної та лінгводидактичної літератури дав змогу констатувати, що формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова доцільно здійснювати за такими змістовими напрямками: *інформаційно-змістовим, граматико-стилістичним, структурно-композиційним, неведінково-рефлексійним*, які реалізуються через комплексне засвоєння норм сучасної літературної мови; опанування теоретичних відомостей про дієслово; формування вмінь і навичок використовувати дієслово в усному й писемному мовленні. Ураховано закономірність навчання мови, згідно з якою учні початкової школи, перш ніж навчитися викладати власні думки в писемній формі, спочатку оволодівають усною формою. Поступово, з розширенням знань про одиниці мови, учні засвоюють різноманітні типи та стилі мовлення, вчать будувати за їхніми законами свої власні тексти, комунікативно доцільно використовуючи мовні одиниці, зокрема дієслівні форми.

Другий розділ – «**Теорія і практика формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова**» – присвячено аналізу змісту підручників української мови для учнів початкових класів у контексті досліджуваної проблеми, характеристиці сучасних підходів і принципів,

методів та засобів формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова.

У результаті аналізу змісту чинних підручників української мови для учнів початкових класів виявлено, що більшість завдань і вправ, вміщених у підручниках, мають комунікативне навантаження, спрямовують учнів на осмислення правил й особливостей використання самостійних і службових частин мови в усному та писемному мовленні. Проте з-поміж вправ для засвоєння дієслова як частини мови відсутні такі, що сприяють формуванню текстотворчих умінь учнів початкових класів. Закріпленню знань учнів про текст, його стилістичні особливості, формуванню вмінь влучно використовувати дієслова у творах та переказах, відобразити послідовний перебіг подій у текстах-інструкціях в аналізованих підручниках приділено недостатньо уваги. З огляду на означене виникла необхідність добору дидактичного матеріалу поведінково-рефлексійного спрямування для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм, що й зумовило розроблення системи вправ багаторівневої градаційності.

На основі вивчення й аналізу спеціальної літератури встановлено, що основними підходами до формування текстотворчих умінь учнів у процесі вивчення дієслова є компетентністий, текстоцентричний, комунікативний, діяльнісний та системний. У роботі враховано наукову позицію дослідників про сутність компетентнісного підходу, який полягає не тільки у формуванні в учнів знань, умінь і навичок, ключових і предметних компетентностей, а передусім у відборі комунікативно значущих знань задля здобування учнями мовленнєвого досвіду, готовності й здатності застосовувати засвоєні знання в навчальній діяльності й поза її межами. У контексті компетентнісного підходу акцентовано на необхідності засвоєння учнями таких складників змісту навчання української мови, як *морфологічний* передбачає вивчення дієслова як частини мови, з'ясування його граматичних особливостей; *лексичний* – визначення значення слова, робота із лексичними групами слів (дієсловами-синонімами); *синтаксичний* – робота над словосполученням і реченням; *текстологічний* – вивчення будови тексту, типів і стилів мовлення.

Текстоцентричний підхід у роботі розглянуто як сукупність способів діяльності, методів, прийомів взаємодії вчителя й учнів, спрямованих на сприймання, осмислення тексту як мовленнєвого висловлення.

Комунікативний підхід передбачає формування в учнів бажання висловлюватись, спонукає до реалізації власних думок через усний і писемний текст.

Діяльнісний підхід полягає в стимулюванні мисленнєвих та пізнавальних процесів учнів початкових класів, зумовлює використання методично доцільних методів і прийомів навчання, що ефективно впливають на самостійне складання текстів різних стилів і типів мовлення.

Системний підхід визначено концептуальним положенням у формуванні текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова, оскільки, з одного боку, означений підхід уможливує опанування мови як складної динамічної системи, з іншого – забезпечує системність і послідовність формування текстотворчих умінь учнів.

Для організації ефективного формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова враховано принципи, методи, засоби навчання, що ґрунтуються на здобутках української лінгводидактики (З. Бакум, О. Біляєв, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, О. Кучерук, С. Омельчук, М. Пентилюк, Н. Сіранчук та ін.). Студіювання теоретичних підвалин лінгводидактики в контексті сучасних освітніх реалій уможливило з'ясування пріоритетних позицій в обґрунтуванні принципів формування текстотворчих умінь учнів початкових класів: *уваги до матерії мови, розуміння мовних значень, оцінка виразності мовлення, розвитку мовного чуття, координації творення усного і писемного текстів, комунікативної спрямованості, комплексного підходу до формування текстотворчих умінь, мотивації текстотворення, градаційності.*

Принцип уваги до матерії мови полягає у формуванні правильного мовлення й розвитку критичного мислення учнів початкових класів, зокрема відбір вправ, спрямованих на вдосконалення умінь продукувати усні й писемні тексти, результатом чого є набуття навички чіткого інтонуювання та вимовляння окремих дієслів, речень, текстів. *Принцип розуміння мовних значень* полягає у використанні вправ, які уможлиблюють засвоєння лексичного складу дієслова в його парадигматичних та синтагматичних зв'язках і сприяють запам'ятовуванню норм сполучуваності дієслів на текстовій основі, що забезпечує розвиток мовного чуття учнів. *Принцип оцінювання виразності мовлення* полягає у систематичному використанні завдань, спрямованих на формування в учнів умінь висловлювати власну думку, послуговуючись експресивними засобами в усному й писемному мовленні; правильно наголошувати дієслова; формування вмінь добирати дієслова для досягнення точності й виразності висловлень. *Принцип розвитку мовного чуття* реалізується шляхом створення умов для засвоєння норм сучасної української літературної мови в усному й писемному мовленні. *Принцип координації творення усного й писемного текстів* зумовлює врахування випереджального розвитку усного мовлення. Реалізація означеного принципу уможлиблює інтеграцію уроків української мови та літературного читання, а також використання комплексу вправ, спрямованих на створення усних висловлювань, що переходять у стислі писемні тексти. *Принцип комунікативної спрямованості* полягає в забезпеченні оволодіння учнями мовою передусім як засобом спілкування. *Принцип комплексного підходу до формування текстотворчих умінь* учнів у процесі вивчення дієслова уможлиблює вивчення основних мовних одиниць (речення, слово в його лексичному й граматичному значеннях) у взаємозв'язку на основі тексту й забезпечує єдність двох нерозривних процесів: засвоєння теоретичних відомостей із мови і практичного застосування їх у навчальній мовленнєвій діяльності. *Принцип мотивації текстотворення* ґрунтується на розумінні того, що висловлення має бути обов'язково вмотивованим, тобто пов'язаним з життєвою практикою учнів, відповідати їхнім когнітивним запитам, інтересам.

Принцип градаційності передбачає структурування змісту теорії і дидактичного матеріалу за логікою наростання складності. Відповідно до означеного принципу виокремлено чотири рівні градаційності, що реалізовано у відборі вправ.

Обґрунтовано, що ефективною для формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі навчання дієслова є класифікація методів М. Скаткіна та І. Лернера, згідно з якою методи навчання поділяють на пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково-пошукові та дослідницькі, а також інтерактивні методи: коло ідей, мозковий штурм, навчаючи-вчусь, навчання в командах досягнень та ін.

Окрему групу для формування текстотворчих умінь в учнів у процесі вивчення дієслова становлять *аудіовізуальні засоби навчання*, мета застосування яких полягає в підвищенні ефективності засвоєння учнями початкових класів знань із розділів «Слово», «Речення», «Текст», «Дієслово»; удосконаленні вмінь створювати усні й писемні тексти, збагаченні лексичного запасу учнів дієсловами; розвитку мовного чуття, дару слова.

У третьому розділі – **«Експериментальна перевірка розробленої методики формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова»** – з'ясовано зміст, мету, завдання експериментально-дослідної роботи; описано й проаналізовано перебіг і результати констатувального, формувального та контрольного етапів педагогічного експерименту; доведено ефективність запропонованої системи вправ для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм.

Метою констатувального етапу педагогічного експерименту передбачено з'ясування рівнів сформованості текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслівних форм.

Перевірка здійснювалась шляхом виконання зрізових завдань на уроках української мови в 3-х - 4-х класах, які згруповано у два блоки: завдання для перевірки рівня сформованості в учнів умінь створювати усні тексти з використанням дієслівних форм; завдання для перевірки рівня сформованості в учнів умінь створювати письмові тексти з використанням дієслівних форм. Крім того, у завданнях першого блоку передбачено перевірку умінь учнів будувати діалоги на визначену тему, використовуючи формули мовленнєвого етикету (ввічливі слова, українські форми звертання та ін.), дотримуватись правил спілкування (не перебивати співрозмовника, зацікавлено й доброзичливо вислуховувати його), дотримуватись норм літературної мови; у завданнях другого блоку учням пропонували створювати діалоги у письмовій формі за визначеною вчителем життєвою ситуацією з використанням дієслівних форм.

До завдань, спрямованих на перевірку вмінь створювати усні тексти, віднесено написання переказу, передбачене чинною програмою з 3-го класу. Перевірку здійснювали індивідуально (учні виконували завдання на переказ тексту дослівно, стисло чи вибірково; самостійно створити висловлення на задану тему) і фронтально (учні писали переказ тексту, прочитаного вчителем). Матеріалами для усного чи письмового переказу слугували тексти-розповіді, описи, есе чи інструкції. У 3-х класах використовували завдання на складання творів за малюнком, опорними словами, введення елементів опису; завдання на опис найпростіших явищ, предметів за зразком чи поданим планом; побудова творів-есе та інструкцій за поданим початком та опорними словосполученнями.

У 4-х класах використовували завдання на складання есе та інструкції за

опорними словами і за аналогією до прочитаного зразка; за окремими епізодами кінофільму; за переглянутим сценарієм дитячого спектаклю з уведенням у письмову роботу елементів опису; учні виконували завдання на визначення відмінностей у текстах-описах наукового та художнього стилів, виписуючи опорні слова, характерні для кожного стилю; складали есе та інструкції за поданим початком.

Аналіз зрізових завдань, спрямованих на з'ясування рівня сформованості текстотворчих умінь на матеріалі вивчення дієслова, уможливив висновок, що не всі учні вміють дотримуватись теми й основної думки висловлення; у роботах виявлено порушення логіки висловлення, тобто відсутність вступу, висновків, недотримання плану; не завжди є структурно-композиційний зв'язок речень у тексті; частотні випадки невміння використовувати слова у переносному значенні; рідко вживаними є дієслова-синоніми і дієслова-антоніми у процесі продукування висловлень; наявні граматичні та стилістичні помилки.

Результати перевірки учнівських робіт засвідчили: 72% учнів початкових класів вміють виділяти дієслово як частину мови у навчальних текстах та правильно ставити запитання до виділених дієслів; лише 28% здійснюють правильний морфологічний розбір дієслова як частини мови; 46% учнів вміють добирати дієслова в прямому та переносному значеннях; 38% утворюють синонімічні ряди дієслів та добирають антоніми до запропонованих учителем. Лише 16% учнів 3-4 класів володіють уміннями добирати дієслова та логічно вводити їх у висловлення відповідно до теми й мети тексту.

Перевірка складених текстів-розповідей, описів, есе та текстів-інструкцій засвідчила, що не всі учні вміють правильно використовувати дієслова у власному мовленні: твори, написані у художньому стилі, містили найбільшу кількість дієслів описового характеру – 57%. Учні вдало добирали дієслова для опису конкретної пори року, природних явищ; використовували синонімічні ряди дієслів, більшість дієслів уживали в переносному значенні для вираження експресивності подій, про які розповідали, описували. Під час опрацювання текстів наукового стилю виявлено, що 31% учнів відчували утруднення у визначенні доцільності використання дієслів у процесі текстотворчої діяльності, пов'язаної із описом дій, процесів. Не всі учні 3-4 класів усвідомлювали *про що писати?* та *як писати?*, яку дієслівну лексику використовувати у текстах, як правильно вжити дієслова для повного опису подій, про які йтиметься. Тільки 12% учнів правильно склали твори-міркування у публіцистичному стилі на запропоновані теми, що свідчить про недостатню обізнаність учнів щодо використання дієслів у процесі складання інструкцій із виготовлення предметів або виробів. Результати отриманих даних у відсотках наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Середні показники рівнів сформованості текстотворчих умінь в учнів 3-4 класів у процесі вивчення дієслова (у % відношенні)

№ п/п	Показники рівнів сформованості текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова	Текст-розповідь	Текст-опис	Текст-міркування	
				Есе	Інструкція

<i>Інформаційно-змістовий показник</i>					
1.	Відступи від теми й основної думки висловлення	72%	45%	83%	85%
<i>Структурно-композиційний показник</i>					
2.	Порушення логіки висловлення (немає вступу, висновків; порушено розташування частин; не дотримано плану тексту)	32%	21%	47%	52%
3.	Порушення зв'язків між реченнями в тексті (невиправдані повтори, помилки у вживанні засобів зв'язку між реченнями, відсутність зв'язку між абзацами)	73%	37%	72%	81%
<i>Граматико-стилістичний показник</i>					
4.	Використання дієслів у переносному значенні	48%	28%	34%	18%
5.	Використання дієслів-синонімів та антонімів	59%	32%	29%	25%
6.	Використання образних засобів, засобів виразності мовлення (метафора, епітети, порівняння)	67%	45%	37%	30%
7.	Кількість речень у тексті	24%	56%	32%	14%
8.	Використання складних речень або простих ускладнених речень	21%	35%	65%	23%
9.	Граматичні помилки (у побудові словосполучень, речень, порушення зв'язку і порядку слів тощо)	76%	57%	42%	64%
<i>Поведінково-рефлексійний показник</i>					
10.	Уміння відновлювати деформований текст	78%	60%	85%	55%
11.	Уміння редагувати власне висловлення, самоаналіз, самовдосконалення	63%	56%	43%	65%

Кількісний і якісний аналіз результатів констатувального зрізу засвідчив недостатній рівень сформованості текстотворчих умінь учнів початкових класів, що й зумовило необхідність розроблення системи вправ для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм й експериментально перевірити її ефективність. Анкетування вчителів початкових класів м. Рівного та Рівненської області (в анкетуванні брало участь 53 учителі) також підтвердило наявність проблеми формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслівних форм.

Мета формувального етапу педагогічного експерименту полягала у розробленні системи вправ багаторівневої градаційності для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм.

Відповідно до мети експериментального навчання передбачено розв'язання таких завдань: розроблення програми експериментально-дослідного навчання учнів початкових класів; визначення рівнів сформованості текстотворчих умінь учнів у процесі вивчення дієслівних форм; експериментально перевірити ефективність розробленої системи вправ багаторівневої градаційності для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм.

Експериментальна робота здійснювалася з урахуванням наукових досліджень у галузі психології, психолінгвістики, лінгвістики, педагогіки й лінгводидактики. В основу розроблення експериментальної системи вправ багаторівневої градаційності для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм було покладено припущення, що ефективність формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслівних форм підвищиться за умов: урахування здобутків сучасної лінгвістики, психолінгвістики, психології, педагогіки, лінгводидактики в процесі формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у поєднанні з гармонійним розвитком їхніх здібностей, моральних цінностей, бажань і прагнень до саморозвитку та самовдосконалення; впровадження розробленої системи вправ для формування вмінь орієнтуватися в умовах спілкування, виділяти ключові слова у кожній мікротемі висловлення, зв'язки між мікротемами тексту, добирати дієслова-синоніми, дієслова-антоніми, доречно вживати фразеологізми, прислів'я та приказки, працювати з деформованими текстами та удосконалювати власне висловлення.

Експериментальне навчання проведено поетапно з упровадженням системи вправ багаторівневої градаційності. Вправи першого рівня градаційності спрямовані на формування в учнів умінь орієнтуватися в умовах спілкування, усвідомлювати тему й основну думку висловлення, добирати матеріал та систематизувати його для творення майбутнього тексту. Вправи другого рівня градаційності пов'язані з аналізом мовно-мовленнєвого матеріалу, добром лексики, необхідної для розкриття задуму, визначенням послідовності розташування мікротем, усвідомленням смислових зв'язків між частинами тексту, виділенням ключових слів для висловлення думки за допомогою граматичних та інтонаційних засобів. Вправи третього рівня градаційності спрямовані на добір відповідних лексичних, граматичних та інтонаційних засобів для вираження думки, добір до запропонованих дієслів синонімів та антонімів, використання прислів'їв, приказок, фразеологізмів та дієслів із переносним значенням під час продукування текстів різних типів. Вправи четвертого рівня градаційності передбачали усвідомлення учнями єдності значення, форми і функції засвоєних дієслівних одиниць у мовленні, передусім у сприйманні текстів.

Перший етап експерименту – *мотиваційний* – передбачав усвідомлення учнями чіткого мотиву створення висловлення та можливостей оволодіння комплексом умінь, необхідних для продукування усних і писемних текстів. Основним завданням означеного етапу було опанування учнями 3-4 класів знань про дієслово як граматичну й лексичну одиниці мовлення, необхідних для опису процесів, предметів, явищ та висловлення власних міркувань. На першому етапі значну увагу було приділено мовно-мовленнєвим вправам

багаторівневої градаційності, що передбачали виявлення дієслів у текстах-взірцях, роботу над синонімією та антонімією дієслів, використання дієслів у різних лексичних значеннях. Крім того, проводилася робота над удосконаленням знань учнів про переносне значення дієслова, застосування фразеологізмів, прислів'їв і приказок у творах-есе. Учні виконували вправи, які передбачали пошук дієслів-інфінітивів у висловленнях, виявлення дієслів у текстах та їх запис, добір до визначеного дієслова одного синоніма та антоніма, сполучення дієслів із переносним значенням з іменниковою основою.

Ефективними у процесі експериментального навчання виявились вправи, спрямовані на розуміння та вживання у мовленні фразеологізмів, що передбачали відтворення фразеологізму в готовому вигляді та визначення у ньому дієслова, пояснення фразеологізму із заміною вжитого у ньому дієслова на дієслово-синонім. Продуктивним виявилось прослуховування медіатексту, де учні запам'ятовували дієслова на слух та розташовували їх відповідно до перебігу подій, про які йшлося в тексті. Експериментальна система вправ багаторівневої градаційності передбачала складання творів на основі власних спостережень, за сюжетними малюнками та пережитими подіями. Наприклад, твори-описи «Зимовий ранок», «Осінь золотокоса».

Другий етап експериментального навчання – *діяльнісний* – було спрямовано не тільки на деталізацію відомостей про дієслово як лексичну одиницю мови, а й на використання його у реченнях відповідно до типу висловлення, усвідомлення важливості зв'язку речень за змістом, що давало змогу об'єднувати їх у мікротеми тексту, добирати необхідну форму дієслова для найбільш влучного вираження основної думки тексту та опису дій у ньому.

У процесі формування текстотворчих умінь учнів початкових класів на другому етапі доцільним виявилось і виконання морфологічного розбору дієслова, що сприяло формуванню вмінь користуватися граматичними формами у власному мовленні. Крім того, особливе місце було відведено опрацюванню прямого і переносного значень дієслова у пропозованих текстах, прислів'ях, приказках.

Третій етап педагогічного експерименту – *творчий* – передбачав формування інформаційно-змістових, структурно-композиційних, граматико-стилістичних та поведінково-рефлексійних умінь, необхідних під час продукування учнями творів-міркувань (есе) та текстів-інструкцій, порад. Означений етап передбачав оволодіння комплексом текстотворчих умінь учнів та застосування дієслів у власних висловленнях. Особливе місце у формуванні текстотворчих умінь учнів початкових класів на третьому етапі відведено вправам багаторівневої градаційності на вивчення орфографічних правил, на добір синонімів, антонімів, засвоєння багатозначності дієслів, роботі з фразеологізмами, прислів'ями й приказками; словниковій роботі з урахуванням виду мовлення (усного чи писемного) та стилю тексту (художнього, наукового); збагаченню мовлення учнів новими дієслівними формами та формуванню вмінь доречно їх використовувати у висловленні.

Порівняння результатів підсумкового етапу педагогічного експерименту, отриманих в експериментальних класах за спеціально організованим навчанням, і здобутих результатів у контрольних класах засвідчує, що в учнів контрольних класів середній рівень сформованості текстотворчих умінь

($K_{\text{усп.}} = 0,65$) значно нижчий, ніж в учнів експериментальних класів ($K_{\text{усп.}} = 0,87$); значне зростання рівня сформованості текстотворчих умінь помітне в учнів експериментальних класів: від $K_{\text{усп.}} = 0,58$ до $K_{\text{усп.}} = 0,84 (+0,26)$. Виявлено позитивну динаміку у рівнях сформованості: текстових (+0,15); граматичних (+0,16); лексичних (+0,47) показників мовлення. Порівняння результатів підсумкового етапу експерименту в експериментальних класах зі спеціальним навчанням і результатів контрольних класів засвідчує, що в учнів контрольних класів середній рівень сформованості текстотворчих умінь ($K_{\text{усп.}} = 0,65$) значно нижчий, ніж в учнів експериментальних класів ($K_{\text{усп.}} = 0,87$).

Результати експериментального навчання підтвердили ефективність упровадження розробленої системи вправ багаторівневої градаційності для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм.

ВИСНОВКИ

1. Опрацювання і синтез спеціальної літератури з проблеми формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова дав змогу дослідити різні погляди науковців на пояснення змісту поняття «*текстотворення*» й витлумачити його як процес постійної взаємодії етапів: орієнтування в умовах спілкування, планування перебігу формування думки, добору комунікативно доцільних мовних засобів для її вираження, поведінково-рефлексійної діяльності учнів. Студіювання дисертаційних робіт уможливило визначення таких чотирьох груп текстотворчих умінь, як *інформаційно-змістові, структурно-композиційні, граматико-стилістичні, поведінково-рефлексійні*, що співвідносяться з основними етапами продукування тексту (орієнтування, планування, реалізація і контроль). *Формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова* потлумачено як процес оволодіння інформаційно-змістовими, структурно-композиційними, граматико-стилістичними та поведінково-рефлексійними вміннями з опорою на засвоєні учнями граматичні ознаки дієслова задля комунікативно доцільного використання дієслівних форм у мовленні.

2. Вивчення наукових джерел дало змогу схарактеризувати основні ознаки усної й писемної форм української мови, які в психології схарактеризовано як вищі психічні функції, специфічні утворення, що суттєво відрізняються одне від одного й мають низку ознак для їхнього розмежування: усне мовлення мотивоване ситуацією і належить до неї, оскільки присутність слухача, опора на позамовний контекст, невербальні засоби спілкування створюють умови для розуміння співрозмовниками одне одного; писемне мовлення заздалегідь підготовлене, розраховане на зорове сприймання, здебільшого монологічне, не залежить від реакції адресата; на відміну від усного мовлення, писемне уможливорює внесення коректив відповідно до авторського задуму задля досягнення точності, правильності, логічності.

3. У роботі обґрунтовано лінгводидактичні засади формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова, що

визначають зміст, підходи (компетентністий, текстоцентричний, комунікативний, діяльнісний, системний); загальнодидактичні та специфічні принципи (уваги до матерії мови; розуміння мовних значень; оцінки виразності мовлення; розвитку мовного чуття; координації у творенні усного і писемного текстів; комунікативної спрямованості; зіставлення та диференціації мовних одиниць; градаційності; наступності і перспективності вивчення дієслова у початковій та середній ланках освіти; комплексного підходу до формування текстотворчих умінь учнів у процесі вивчення дієслова; мотивації текстотворення); методи (пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково-пошукові та дослідницькі, а також інтерактивні методи: коло ідей, мозковий штурм, навчаючи-вчусь, навчання в командах досягнень); засоби навчання, передусім аудіовізуальні.

4. У результаті аналізу змісту чинних підручників української мови для учнів початкових класів виявлено, що більшість завдань і вправ, вміщених у підручниках, мають комунікативне навантаження, спрямовують учнів на осмислення правил й особливостей використання самостійних і службових частин мови в усному та писемному мовленні. Проте з-поміж вправ для засвоєння дієслова як частини мови відсутні такі, що сприяють формуванню текстотворчих умінь учнів початкових класів, тому в дисертації й розроблено систему вправ багаторівневої градаційності, зорієнтовану на формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм.

5. Результати експериментально-дослідного навчання підтвердили ефективність запропонованої системи вправ, побудованої за чотирма рівнями градаційності й спрямованої на формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм. Порівняння результатів підсумкового етапу педагогічного експерименту, отриманих в експериментальних класах за спеціально організованим навчанням, і здобутих результатів у контрольних класах засвідчує позитивну динаміку у рівнях сформованості: текстових (+0,15); граматичних (+0,16); лексичних (+0,47) показників мовлення.

Проблема розроблення системи вправ багаторівневої градаційності для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм не вичерпується результатами виконаного дослідження. Перспективи вбачаємо у вивченні та науковому обґрунтуванні теорії і методики формування мовленнєвої компетентності учнів початкових класів у процесі вивчення самостійних частин мови на засадах текстоцентричного підходу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації

1. Гамза А.В. Аналіз тексту – теоретико-практична основа розвитку мовлення в учнів початкових класів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки* :

- збірник наукових праць. Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. Вип. 1(48). С. 72—75.
2. Гамза А.В. Комунікативно-діяльнісний підхід на уроках української мови в початкових класах. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки : збірник наукових праць*. Глухів, 2015. Вип. 28. С. 193—201.
3. Гамза А.В. Робота з текстом на уроках української мови у початкових класах (2 клас). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Наукове періодичне видання*. Житомир, 2015. Вип. 2 (80). С. 90—93.
4. Гамза А.В. Формування морфологічних умінь та навичок молодших школярів як необхідна умова розвитку текстотворчої компетентності на уроках української мови. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон : Видавництво ХДУ, 2015. Вип. LXVIII. С. 79—84.
5. Гамза А.В. Формування увиразненого мовлення молодших школярів у процесі роботи над дієсловом. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збірник наукових праць*. Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. Вип. 4(51). С. 45—49.
6. Гамза А.В. Методична реалізація описової функції дієслова у процесі формування текстотворчих умінь. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збірник наукових праць*. Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2016. Вип. 3 (54). С. 29—33.
7. Гамза А.В. Формування словниково-логічних навичок у молодших школярів під час аналізу тексту на уроках української мови. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Наукове періодичне видання*. Житомир, 2016. Вип. 1(83). С. 38—42.
8. Гамза А.В. Формування текстотворчої компетентності молодших школярів засобом синтаксичної роботи на уроках української мови. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Педагогічні науки : збірник наукових праць*. Тернопіль, 2016. Вип. 3. С. 41—46.
9. Гамза А.В. Формування текстотворчої компетентності у молодших школярів на засадах лінгводидактики. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Бердянськ : ФО-П, 2016. Вип. 1. С. 48—53.
10. Гамза А.В. Формування у молодших школярів текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова. *ScienceRise : Pedagogical Education. (Scientific Journal)*. Kharkiv, 2016, no. 10(6), pp. 10—13. (Ukraine)
11. Гамза А.В. Методичні основи формування текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова як складова розвитку зв'язного мовлення молодшого школяра. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки : збірник наукових праць*. Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. Вип. 2 (57). С. 132—137.

12. Гамза А.В. Методична реалізація формування текстотворчої компетентності у молодших школярів на уроках української мови. *Zbior raportow naukowych. «Pedagogika. Prioryteto we obszary nauki»*. Warszawa : Wydawca :

Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2015. pp. 13—20. (Polska)

13. Гамза А.В. Розвиток текстотворчих умінь у молодших школярів під час засвоєння знань про дієслово. *Zbior raportow naukowych. «Pedagogika. Wspoczesna nauka. Nowy wyglad»*. Warszawa : Wydawca : *Sp. z o.o. «Diamond trading tour»*, 2015. pp. 37—42. (Polska)

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

14. Гамза А.В. Формування в учнів навчально-мовних лексичних умінь. *Мова і культура. (Науковий журнал)*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. Вип. 17. Т. VII (175). С. 540—545.

15. Гамза А.В. Методологічні основи процесу текстотворення під час вивчення описової функції дієслова. *Вісник Харківського національного університету. Педагогічні науки : фаховий збірник матеріалів конференції*. Харків, 29 вересня 2016 р. С. 45—48.

16. Гамза А.В. Психолого-педагогічні умови формування текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова. *Мова і культура. (Науковий журнал)*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. Вип. 19. Т. III (183). С. 366—371.

17. Гамза А.В. До проблеми реалізації описової функції дієслова у процесі текстотворення на уроках зв'язного мовлення. *Мова і культура. (Науковий журнал)*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. Вип. 20. Т. I (186).

С. 287—292.

18. Гамза А.В. До проблеми текстотворення в процесі вивчення дієслова на уроках української мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2017. Вип. 68. С. 145—149.

19. Гамза А.В. Застосування елементів описової функції дієслова у процесі формування текстотворчих умінь молодшими школярами. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Педагогічні науки : збірник наукових праць*. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2017. Вип. 150. С. 231—235.

20. Гамза А.В. Методика роботи над процесом опису дії під час формування текстотворчих умінь у молодших школярів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2017. Вип. 156. С. 182—186.

21. Гамза А.В. Формування у молодших школярів текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Рівне: РДГУ, 2017. Вип. 15 (58). С. 58—60.

АНОТАЦІЇ

Гамза А.В. Формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). – Київський університет імені Бориса Грінченка, МОН України. Київ, 2019.

Робота присвячена обґрунтуванню теоретико-методичних засад та розробленню системи вправ багаторівневої градаційності для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм.

У дисертації обґрунтовано теоретико-методичні засади формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова; з'ясовано зміст базових понять дослідження «текстотворення», «текстотворчі вміння», «мовленнєві вміння», уточнено зміст поняття «формування текстотворчих умінь учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова», що в роботі потлумачено як процес оволодіння інформаційно-змістовими, структурно-композиційними, граматико-стилістичними та поведінково-рефлексійними вміннями з опорою на засвоєні учнями початкових класів граматичні ознаки дієслова задля комунікативно доцільного використання дієслівних форм у мовленні; схарактеризовано психологічні чинники формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова та визначено лінгводидактичні засади формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова; проаналізовано зміст чинних підручників української мови у контексті формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова; розроблено систему вправ багаторівневої градаційності для формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь із використанням дієслівних форм.

Ключові слова: *текст, текстотворчі вміння, формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів у процесі вивчення дієслова, система вправ багаторівневої градаційності.*

Гамза А.В. Формирование текстотворческих умений в учащихся начальных классов в процессе изучения глагола.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Киевский университет имени Бориса Гринченко, МОН Украины. Киев, 2019.

Работа посвящена обоснованию теоретико-методических основ и разработке системы упражнений многоуровневой градацийности для формирования в учащихся начальных классов текстотворческих умений с использованием глагольных форм.

В диссертации обоснованы теоретико-методические основы формирования текстотворческих умений учащихся начальных классов в процессе изучения глагола; выяснено содержание базовых понятий исследования «текстотворение», «текстотворческие умения», «речевые умения», уточнено содержание понятия «формирование текстотворческих умений учащихся начальных классов в

процессе изучения глагола», что в работе объяснены как процесс овладения информационно-смысловыми, структурно-композиционными, грамматико-стилистическими и поведенчески-рефлексивными умениями с опорой на усвоенные учащимися начальных классов грамматические признаки глагола для коммуникативно целесообразного использования глагольных форм в речи; охарактеризованы факторы формирования текстотворческих умений в учащихся начальных классов в процессе изучения глагола и определены лингводидактические основы формирования текстотворческих умений в учащихся начальных классов в процессе изучения глагола; проанализировано содержание действующих учебников украинского языка в контексте формирования в учащихся начальных классов текстотворческих умений в процессе изучения глагола; разработана система упражнений многоуровневой градацийности для формирования в учащихся начальных классов текстотворческих умений с использованием глагольных форм.

Ключевые слова: *текст, текстотворческие умения, формирование текстотворческих умений в учащихся начальных классов в процессе изучения глагола, система упражнений многоуровневой градацийности.*

Hamza A.V. Forming text creative skills of primary schoolchildren in the process of learning the verbs.

Thesis for a candidate degree in pedagogical sciences, specialty 13.00.02 «Theory and Methods of Teaching (the Ukrainian language)». – Kyiv. Borys Grinchenko University. - Kyiv, 2019.

The study is dedicated to the consideration of theoretical and methodological foundations and elaboration of the system of exercises for forming text creative skills of primary schoolchildren in the process of learning the verbs.

In the thesis theoretical and methodological foundations for forming text creative skills of primary schoolchildren in the process of learning the verbs are substantiated; the content of basic notions of the study, namely, «text creation», «text creative skills» and «speech skills» is determined; the content of the notion «forming text creative skills of primary schoolchildren in the process of learning the verbs» is specified; psychological factors for forming text creative skills of primary schoolchildren in the process of learning the verbs are considered; the linguodidactic foundations of text creative skills of primary schoolchildren in the process of learning the verbs are defined; the content of the available textbooks for teaching Ukrainian within the context of forming text creative skills of primary schoolchildren in the process of learning the verbs is analyzed; the system of exercises of multilevel gradation for forming text creative skills of primary schoolchildren in the process of learning the verbs is elaborated and the theory and methods of implementation of text-centered approach to teaching the Ukrainian language to primary schoolchildren are further developed.

In this work, the content of the notion «text creation» is construed as a process of an ongoing interaction of stages, notably understanding the context of communication and planning the course of the thought formation, selection of

communicatively expedient speech means for its verbalizing and behavioural-and-reflexive activities of pupils.

In this study, the notion «forming text creative skills of primary schoolchildren in the process of learning the verbs» is construed as a process of acquiring informational-and-meaningful, structural-and-compositional, grammatical-and-stylistic and behavioural-and-reflexive skills based on grammatical indicators of verbs acquired by primary schoolchildren for using in communicatively meaningful speech.

Four levels of gradation could be singled out for selecting exercises. Exercises belonging to the first gradation level should aim at forming pupils' skills of understanding the communicative context, apprehending the topic and the main idea of an utterance and selecting the material and systematizing it for further text composition. Exercises of the second level of gradation should involve analyzing speech material, selecting the appropriate vocabulary necessary for implementation of the idea, deciding upon the cohesion of micro-topics, comprehending semantic communication between the parts of a text and singling out key words for expressing ideas by means of grammar and intonation. Exercises of the third level of gradation should aim at selecting respective lexical, grammar and intonation means of expressing ideas, matching synonyms and antonyms to the presented verbs and using proverbs, sayings, idioms and verbs with figurative meaning while composing texts of various genres. Exercises of the fourth level of gradation should envisage comprehension by primary schoolchildren of the integrity of meaning, form and function of the acquired verbs in speech, primarily in text perception; implementation of activities on speech culture and effecting creative tasks involving producing one's own utterances.

Key words: *text, text creative skills, forming text creative skills of primary schoolchildren in the process of learning the verbs, system of exercises of multilevel gradation.*